

Pejo Ćošković

CRKVA BOSANSKA U XV. STOLJEĆU

historijske monografije

UDK: 070.15 (497.6) "1886"
050 (497.6) "1886"

Izvorni naučni rad

IZMEĐU TRADICIJE I MODERNIZACIJE - BOSANSKA VILA U PRVOJ GODINI IZLAŽENJA (1886)

Sonja DUJMOVIĆ
Institut za istoriju, Sarajevo

Absrakt: Rad predstavlja analizu elemenata tradicije i modernizacije u jednom sarajevskom srpskom književnom časopisu u toku prve godine izlaženja. Književnost, jezik, prosvjećivanje, školstvo neki su od razmatranih tema u okviru navedene analize.

Ključne riječi: Bosanska vila, Sarajevo, 1886, književnost, jezik, prosvjećivanje, školstvo, nacija, rodni odnosi, nacionalizam

Abstract: This paper gives an analysis of the elements of tradition and modernization in a Sarajevo Serb literary review during the first year of its issuance. Literature, language, enlightenment, and schools are some of the themes elaborated in the framework of this analysis.

Key words: Bosanska Vila, Sarajevo, 1886, literature, language, enlightenment, nation, education, gender relations, nationalism.

Složenost pojma modernizacije obavezuje istraživača da sagleda mnogobrojne elemente privredne, političke i društvene stvarnosti u vremenu koje je predmet njegovog interesa, da bi barem donekle ukazao na pravce djelovanja pretežno urbanog društvenog stratuma koji je odgovoran za procese društvenog napretka. Taj zahtjevni zadatak podrazumijeva korištenje rezultata mnogih nauka, više ili manje srodnih istorijskoj, a u prvom redu imperativno nalaže preciznost u terminologiji, koja u stva-

ri nije apsolutna, tj. ne može odgovoriti tom osnovnom zadatku i iz razloga što prirodu elitnog društvenog sloja, a ni proces modernizacije nije moguće uvijek u potpunosti jasno definisati, pa ni na prostorima Bosne i Hercegovine u drugoj polovini XIX stoljeća. Međutim, jedan od načina približavanja definisanju je onaj preko kulture, odnosno preko vrijednosti koje promoviše i brani kulturna elita, preko određenih interesa koje zastupa, preko elemenata kojima oblikuje sopstveni identitet i ponuđenih ideja o pravcima razvoja vlastite nacionalne grupe.

Izbor ove teme, koja se može učiniti uskih okvira, uključuje suočavanje sa nekim problemima koji se nailaze prilikom bavljenja procesom modernizacije. Ukratko ćemo razložiti samo dio njih, prisutnih pri analizi sadržaja jednog časopisa. Zadržavanje samo na jednoj, i toj prvoj godini izlaženja ponukano je interesom o presjeku u jednoj vremenskoj tački društvenih, političkih, kulturoloških stavova jedne društvene, tek u formiranju grupacije sa srpskim nacionalnim predznakom, koja se u novostvorenim okolnostima, u Monarhiji našla spremna da se ogleda sa svim problemima koji su proizvedeni sučeljavanjem tradicionalne, agrarne, nerazvijene društvene strukture i novog pravnog, privrednog, društvenog, kulturološkog sistema. Rad ne iscrpljuje cjelokupnu problematiku, već samo pruža mogući model istraživanja za pojedine društvene i nacionalne grupe u bosanskohercegovačkom društvu i pokazuje u kojoj mjeri jedan časopis može biti ilustrativan za istraživanje prisutnosti tradicionalnog i modernog u jednoj društvenoj grupi. Čini se da njegov sadržaj može biti veoma važan pri sagledavanju istovremenog postojanja ova dva oprečna procesa.

Sama pojava časopisa sasvim sigurno obuhvata elemente privredne, političke i društvene stvarnosti, odnosno uslove koji su neophodni za njegovo pokretanje. Ako se govori o modernizacijskim elementima u jednom društvu, u tom smislu vrlo važan činilac su i pokretači časopisa, nosioci akcije koja je rezultat svih zadatah i izmjenjenih okolnosti u Bosni i Hercegovini osamdesetih godina 19. stoljeća. Pojava grupe mladih učitelja koji su osnivači književnog lista *Bosanska vila* govori o formiranju društvenih grupa koje svoje interese artikulišu na jedan sasvim novi način, različit od tradicionalnog. Ovdje se prepoznaje želja za ispunjavanjem planiranih zadataka od zajedničkog interesa za nacionalnu, u ovom slučaju lokalnu zajednicu, i to putem pismene forme, knjiženog lista u kojem se uspostavljaju i određeni estetski sistem vrijednosti u kome se veoma velika važnost daje znanju, obrazovanju, umjetnosti, promociji određenog načina svakodnevnog života. U pojavi časopisa, odnosno u stvorenim uslovima da jedna društvena grupa ima dovoljno finansijskih sredstava da samostalno i svojevrijem pokrene jedan časopis i da ga nadalje održava dugi niz godina, mijenjajući svoj program i prilagođavajući ga stalno novom vremenu, uočavaju se izmjenjene prilike bosanskohercegovačkog srpskog građanstva

i njihov nov odnos prema važnosti komunikacijskih modela, usvojenim po evropskom uzoru, a ustanovljenim sa dolaskom Monarhije.

Očigledno je još i to da kod pokretača *Bosanske vile* apsolutno postoji svijest o teškoćama sa kojim se hvataju u koštac i da misija koje su se prihvatili neće bit nimalo laka, jer u prvom broju njihov urednik će reći da "...(su) prošla vremena topova i mačeva, pa ako se još gdje gdje i čuje njihovo gruvanje i njihov zveket – to je pošljednje. Danas se narodi i zemlje osvajaju drugim mnogo zgodnijim, ali opasnijim sredstvima – kulturom i knjigom."¹ Da je to usvojen princip vidi se u jednom od narednih brojeva – "I današnje vreme, ako ne gore, a ono nije ni malo bolje u masi iskušenja, što se sa svih strana na Srpstvo gomilaju i srljaju. Spremaju se i oružaju na sve strane neprijatelji Srpstva, da mu potkopaju slobodu, da ga namoraju da se odreče samostalnosti, narodnosti, slavni dela svojih junaka i uglednika!"²

Isto tako, koristeći teoretsku podlogu na osnovu koje je pojava nacionalizama u XIX stoljeću rezultat modernog procesa, može se pojava jednog nacionalnog časopisa, mada nazvanog "list za zabavu, pouku i književnost" pripisati modernoj nacionalnoj svijesti. To je rezultat modernog političkog pomaka i političkog shvatanja, pri čemu se nacionalna grupa nastoji putem modernog medija nacionalno osvijestiti, politički organizovati i pripremiti za širu nacionalnu i političku akciju. Sagledavanje nosilaca društvene akcije, grupe koja se svojim angažmanom politički i nacionalno aktivirala, pomjerajući granice političkih vidika i sudbinskih ograda za budućnost nacionalne grupe kojoj pripadaju, usko je vezano za političku modernizaciju te iste grupe. Pokretanje *Bosanske vile* u kojoj se njeguje tradicionalna srpska narodna poezija i književnost, a i moderna lirika, jednako kao i slovenska solidarnost već od prvog broja, jeste kulturni čin, ali i politički, uperen protiv nove vlasti i objelodanjenje je, kao i jačanje vlastitog nacionalnog identiteta. U tom naporu pojavljuje se istovremeno sukob između modernih nastojanja i vrijednosti sa jedne strane i patrijarhalnog nasljeđa, koji je permanentno prisutan i vidljiv na stranicama ove novine.

Sve sami učitelji, osnivači i urednici *Bosanska vila* (Božidar Nikašinić, Nikola Šumonja) preuzeli su na sebe mnogostruke obaveze – književne i prosvjetne, društvene i nacionalne, pa u tom nizu njihovih zadataka književni časopis koriste za iskazivanje sudbonosnijih životnih pitanja, primorani da i sami u vrijeme Kalajeve uprave primjenjuju forme modernog političkog taktiziranja. (Prva pjesma u listu je "Siva maglo" Božidara Nikašinića, Vrščanina – "Siva maglo, što zastireš/ plavo nebo, brijeg i dolju;/ Što zaranjaš u dnu srca/ Teške jade, ljutu bolju..."). Istovremeno, oni trebaju da izmire dvije struje – jednu koja im izranja pod uticajem narodne, epske prošlosti

---

¹ *Bosanska vila*, br. 1, 16. decembar 1885, str. 15.

² *Bosanska vila*, br. 8, 16. aprila 1886, str. 127.

---

sa svojim vrijednostima i nedostatka srpske moderne književnosti i drugu struju koja dolazi sa modernim književnim tokovima i koja sa svojim savremenim umjetničkim i individualističkim stavom donosi nove izazove, te se u sukobu tih struja urednici bore za istovremeno podržavanje pravih vrijednosti. U ovom sudaru ipak temelj i oslonac traže i nalaze u društveno već vrednovanoj i prepoznatljivoj tradiciji. Zbog toga u devetom broju lista, u odgovorima uredništva nalazimo poruku upućenu T.Đ.N. u A., koji je poslao svoju pripovijetku: "Vaši su osjećaji suviše subjektivni, a da bi mogli zanimati širu publiku, naročito onakovu kao što je ima *Bosanska vila*. Ako izvolite, mi ćemo vam je vratiti, pa nam se možete drugi put čim drugim javiti."³ Odustaje se, dakle, od individualizma, jednog od temeljnih postulata modernizacije, jer "Iz dosadašnjih brojeva našega lista mogli ste se uvjeriti, da donosimo vrlo malo umjetnih pjesama. Ako koju i donesemo, to je rodoljubiva, a ljubavne pjesme ne donosimo nika-ko, ne bismo voljeli, da se *Bosanska vila* premetne u kakvog "Post d' Amoura". Najbolje umjetne srpske pjesme nijesu ljepotom svojom do danas dostigle narodne pjesme, pa na što tražiti preko ljeba pogače"⁴. Ukoliko je "umjetna pjesma" i objavljena, uglavnom se njena raspoloženja kreću u okviru nacionalnog romantizma i u kojoj dominira osjećaj dužnosti pjesničkog doprinosa nacionalnom i kulturnom prosvjeđivanaju naroda. Ljubavna lirika objavljena na stranicama *Bosanske vile* usmjerena je uglavnom prema vlastitom narodu, a izražena ljubav u prozi ograničena je postulatima patrijarhalne sredine i njenim socijalnim zakonima, rigoroznim običajima i moralnim zabranama. Mada, moramo reći, da od ukupno tri slike objavljene u prvoj godini izlaženja *Bosanske vile* jedna predstavlja par pri poljupcu, a druge dvije prikazuju istaknute ličnosti bosanskohercegovačke stvarnosti – mitropolita Savu Kosanovića, kako kažu "srpskog književnika" i Omer-pašu Latasa.

Prozni radovi donose najviše zebnji pred neizvjesnostima koje donose strani uticaji i naglašeni otpor prema posljedicama prouzrokovanim njihovim sudarom sa vlastitom patrijarhalnom sredinom. "Veza domaćih ljudi sa stranim svijetom i njegovom kulturom uvijek je u ovim pripovijetkama prikazana u vidu kobnih posljedica po slobodu manifestovanja nacionalnog duha i njegovih tradicija ili pak u vidu otpadništva i gubljenja životnog sadržaja, cilja i uporišta, a nerijetko i u vidu suočavanja s ambisom nemorala koji je taj svijet donosio."⁵ Upozorenje donose prve rečenice prve objavljene pripovijetke u prvom broju. "Vi ste dakle na putu da se "civilizirate", da postanete ljudi od "Svijeta". Nitko nema ništa protivu toga, već se na protiv mora radovati

---

³ *Bosanska vila*, br. 9, 1. maj 1886, str. 144.

⁴ *Bosanska vila*, br. 12, 16. jun 1886, str. 191.

⁵ Dejan Đuričković, *Časopis "Bosanska vila" u književnoj i kulturnoj istoriji Bosne i Hercegovine*, Pregled, br. 10-11, (oktobar-novembar), 1978, str. 1349-1365.

---

tome iz sveg srca. Samo neka ta “civilizacija” ne dođe kod vas s repom naprijed. To bi bilo grdno zlo. Što učini takova “civilizacijona” nalepa, mnogo je crnje i gore od tuđinske sile i objesti.”⁶ A šta kao najgore od svih zala koje nadolaze ocijenjuje saradnik *Bosanske vile*, nešto kasnije će biti spomenuto.

I pored tog vida otpora prema “civilizaciji” veliki doprinos *Bosanska vila* ima u razgranatoj prevodilačkoj aktivnosti - najmoderniji evropski pjesnici i pisci nalaze svoje mjesto na stranicama ove novine. Prevodi se sa francuskog, ruskog, poljskog, češkog, slovenačkog, što je jedna od često naglašavanih vrijednosti sarajevskog književnog magazina kod istoričara književnosti. Svoje pripovjetke su tu mogli naći i Zola i Turgenjev. Ne zanemaruju se ni radovi brojnih srpskih pisaca - onih koji su djelovali u Monarhiji, a i oni u Srbiji, čime ovaj časopis predstavlja pravu tribinu onovremene srpske književnosti. U svakom broju se donose i obavještenja o pojavi novih časopisa, kalendara, o novim zbirkama narodnih pjesama, o prevedenim knjigama evropskih književnika i autora, a u rubrici pod nazivom “*Književnost srpska i hrvatska*” uredništvo prati književna zbivanja u susjednim zemljama.

Istovremeno *Bosanska vila* sprovodi akciju prikupljanja srpskih narodnih umotvorina – pjesama, pripovjedaka, gatalica, poslovice i zagonetki, koje redovno objavljuje. Prikupljanje folklorne tradicije i njegovo objavljivanje vodilo je, i pored vrlo malog broja pismenih, do prepoznavanja tradicije koja se koristi i koja je zajednička srpskom narodu, njihovom boljem međusobnom razumjevanju, prevazilaženju lokalnih okvira, te se može reći da je objavljivanje bilo smišljena artikulacija koja je vodila homogenizovanju narodne zajednice. Privrženost srpske zajednice usmenoj književnosti je iskorištena za njeno povezivanje, da što veći broj ljudi podijeli svijest o zajedničkom nacionalnom pripadanju. Posebno je narodna poezija imala uticaj u formiranju nacionalne svijesti, jer je neprestano obnavljala “sjećanje” na izgubljeno srpsko srednjevjekovno carstvo, poticala značaj nacionalne crkve, podsjećala na značajne nacionalne figure i njihovu borbu za narodnu slobodu.

Bosanska vila ponosito ističe svoju ulogu i u prosvjetiteljskoj misiji, te hvali svoj jezik i svoju jezičku slobodu. “Bosni je dato, da svojim posestrimama srpskim zemljama barem u tom prednjači, jer dok se u Srbiji progonila Vukova jota, dotle se u Sarajevu u vilajetskoj štampariji pod Topal-Osman pašom štampao “srpski bukvar”... današnjim pravopisom... Ta nije ni Bosna tikva bez korijena!”⁷ Dakle, dok je u Srbiji bila zabranjena upotreba Vukovog standardizovanog narodnog jezika, oličenog u “*Riječniku*” i “*Novom zavjetu*”, u Bosni je on bio korišten. Možda ne bi bilo pogrešno reći da značaj koji ovi mladi obrazovani ljudi daju jeziku proističe iz jednog modernog

---

⁶ *Bosanska vila*, br. 1, decembar 1885, str. 2.

⁷ *Bosanska vila*, br. 11, 1. jun 1886, str. 175.

---

shvatanja jezika i svijesti o značaju njegove standardizacije, čime se pogotovo njegovo nacionalno imenovanje, i na taj način posebnost, doživljava kao objedinjavajući element jedne jedinstvene nacionalne cjeline. Osim toga, standardizovanje jezika je u Srbiji ugrožavao status crkve, tj. upotrebe staroslavenskog jezika u njoj, čemu se crkva odupirala. U Bosni je prihvatanje standardnog jezika davalo jednu sekularnu notu srpskom nacionalnom vođstvu, samim tim što je ono bilo i prije izolovano od visokog pravoslavnog fanariotskog sveštenstva i njegovog direktnog uticaja.

Svijest o lošim osobinama "civilizacije" je bila dominantno prisutna, ali i svijest o nužnosti uključivanja u njega, pa makar kakav on bio, takođe: "Ljudi danas ne žive odijeljeno, svaki za sebe, već u nekoj nerazdjeljivoj zajednici, nijedan čovjek ne može reći da ga se cijeli svijet ništa ne tiče, već mora da razbira i za druge udaljenije krajeve. Iz kuće ne možeš izaći, a da ne čuješ ime kakve zemlje ili varoši... Tako je danas sobom donijela borba za život, za opstanak i ko bi htio tome da se protivi, zaostao bi, a svijet bi i dalje napredovao putem, kojim je pošao..."⁸

Da se to ne bi dogodilo uredništvo je učinilo napor da donese priličan broj tekstova koji se tiče prosvijećivanja svoga čitateljstva. Uputstva o potrebi održavanja higijene u domaćinstvu, vođenja urednog života i umjerenosti, o načinu čuvanja i pripremanja hrane, o poticanju pijenja čiste vode umjesto alkohola, provođenju više vremena na čistom zraku i tjelesnom kretanju preuzimana su iz "evropskih naučnih krugova" (dr L. Bihner).⁹

U isti krug, ali sa naglašeno većom vrijednošću spadaju i tekstovi koji se tiču narodne privrede i ukazivanja na načine kako da se to stanje popravi. Pozitivan stav prema radu i disciplini, razvijanje osjećanja dužnosti vezano je za preuzeti evropski uticaj - racionalnu ekonomsku misao i racionalnom planiranje i ukazuje na pozitivan stav prema budućnosti, te se savjetuje srpskim zadrugama da "Bodrim okom prate svaku novu pojavu na polju industrije, pa ako je kod stranih naroda koraknula industrija ma i jednim korakom naprijed, da i oni ne zaostanu tamo gdje su, ali zato ne treba da budu samo prost majmun, koji samo ono radi, što vidi drugi da radi, već neka i oni svom pronicavom duhu ne dopuste da spava, neka ga silom gone na produktivan rad...jer samo u slozi leži Srbinov Spas"¹⁰ Napor za prosvijećivanjem na ekonomskom polju dopunjen i prijedlozima za kupovinu knjiga izdatim u Novom Sadu, Pančevu i Beogradu, a koje se tiču unapređenja privrede. Težnja za racionalizacijom je u stvari suštinska odredba modernosti koju bosanskohercegovački urednici uvršćuju u svoj program, promovišući je na njima dostupan način.

---

⁸ *Bosanska vila*, br. 12, 16. jun 1886, str. 190.

⁹ *Bosanska vila* br. 1, decembar 1885, str. 7

¹⁰ *Bosanska vila*, br. 16, 16. august 1886, str.251-252.

Zabrinutost za duhovno i moralno zdravlje naroda, koji je idući u susret modernoj civilizaciji i novim formama života trebao očekivati i mnoga teška iskušenja, izražena je u *Bosanskoj vili* pažnjom upućenom mlađem naraštaju, školstvu i naročito pedagoškom radu među djecom. *Bosanska vila* donosi tekstove o modernim pedagoškim metodama, propagira u Srbiji objavljenu dječiju literaturu, prati izdavanje školskih udžbenika, kritikuje stanje srpskih škola u Bosni, njihovu malobrojnost i kadrovsku slabost, podržava uvođenje gimnastike u nastavu i za djevojčice i za dječake. Jer, “O važnosti škola i negovanju njihovom u čisto narodnom duhu nije nužno danas više ni riječi trošiti, to je oružje, koje svagdje i svakoga pobjeđuje, to je štit, kojim se svagdje i od svakoga možeš braniti. Svaki napredan narod najviše neguje svoje škole, i danas se po položaju škola presuđuje vrijednost svakoga naroda”¹¹ Osim toga, škola i to srpska, bila je za urednike i sredstvo borbe protiv uznemirujuće moralne degradacije, koja se nazirala sa dolaskom novog svijeta u Bosnu.

U strahu od prekidanja sa tradicionalnim formama međuljudske saradnje *Bosanska vila* pri svakoj prilici naglašava važnost i neprocjenjivu vrijednost porodice kao osnovne društvene jedinice u kojoj se čuvaju tradicionalne vrijednosti i koja treba da bude zaštićena od javne sfere, pune uznemirujućih izmjenjenih moralnih postulata, stranih i neprihvatljivih za nacionalnu zajednicu. Stoga je sukob tradicije i modernizma naočitija prilikom razmatranja uloge žene u društvu, pri čemu je njena uloga majke, domaćice i čuvarice kućnog ognjišta na pijedestalu vrijednosti i na to se upozorava u prvom broju: “Zato se prije svega - učite. I to učite u prvom redu vaše šćeri, da budu dobre žene i prave matere. Jer, ma koliko da će izgledati smiješno, ja ću vam reći: teško narodu koji nema pravih žena. I žena dobrote, plemenitosti i uzvišenosti, onako od prilike, kao što je naš narod imao Jevrosimu majku, ... Da, ogriještiti dušu, - to je ono pravo, što pravi od ljudi neljude, od žena vještice. Čuvajte dakle vaše žene, da negriješe duše, - strašno je kad žena – nije žena! A toga ima dosta međ civiliziranim svijetom – u društvu, u porodici gdje–god stanu dvije žene zajedno. To je zlo, koje ruši porodični život i mir, koje zavađa rođake i prijatelje, koje ruši opštinu i - državu.”¹² Dakle, kako žena treba čuvati svoju porodicu, tako se njena uloga čuvarice proširuje i na širu zajednicu, nacionalnu zajednicu, odnosno cjelokupno srpstvo. *Bosanska vila* kritikuje društvenu pasivnost žene u Bosni i upućuje je na primjer njenih “sestara” u prekosavskim krajevima. “Srpkinje u Srbiji, Bačkoj, Banatu, Srijemu i Trojednoj kraljevini ne žale truda, nego sudjeluju gdje god mogu, svaka Srpkinja tako radi. Naše Srpkinje u Bosni u tom pogledu sasvim su zaboravile srpstvo. Prvih godina, kada su se tek počele priređivati svetosavske besjede, sudjelovale su i naše Srpkinje

---

¹¹ *Bosanska vila* br. 13, 1. jula 1886, str. 208

¹² *Bosanska vila*, br. 1, 16. decembar 1885. str. 2

---

bosanske – ali odmah već iduće godine, neke odstupiše i svake godine ih je sve to manje. Ako ovako i na dalje ustraje, onda će to biti žalosna pojava za Srbe u Bosni a na naše Srпкиnje baciće vrlo gadnu sjenku. – Ta kamo oni Srпкиnja, koje su s mačem u ruci naprijed jurile u najveći boj, samo da očuvaju srpsko ime, da ostane čisto i neokaljano?! Danas nije vrijeme, da se s mačem u ruci bore, manjih žrtvi zahtjevamo, ali naše Srпкиnje, bosanke neće ni za to da znaju.”¹³

Mada je meta kritike i “novotarija” – praćenje mode¹⁴, ipak veću opasnost za dušebrižnike predstavlja angažman Srпкиnja u zajedničkom, nacionalno šarolikom društvu žena Sarajeva, te je i gorčina veća. “Teško nam je, da istinu kažemo, ali sreće i napretka radi, moramo da osudimo njihovu nemarnost. Mi imamo danas u Sarajevu “Frauen-Ferajn” društvo, koje je svakog priznanja vrijedno. U tome društvu ima i naših Srпкиnja. Mi nemamo ništa protiv toga, šta više, nama je još milo, da vidimo naše Srпкиnje u takom blagotvornom društvu, ali nas boli i peče, što take Srпкиnje ne će da rade na ognjištu svoga naroda, nego na “poziv” idu da špiluju dame to je onda “čast”, a kad se sastanu sa svojim drugama, onda ne će, ili nemaju vremena, da se posavjetuju, kako će ljepše i krasnije svoju kuću da kuće i djecu da vaspitanju – nego se onda pretresaju lokalne dnevne novosti i t.d.”¹⁵ Vjerovatno odziva na ovu vrstu upozorenja nije bilo, pa su u preposljednjem broju *Bosanske vile* u prvoj godini izlaženja iznesene nepravilnosti pri izboru odbornica, u pokušaju da se diskredituje navedeno društvo, i potražili se uzroci toga nemilog događaja.¹⁶

---

¹³ *Bosanska vila*, br. 2, 2. januar 1886, str. 27.

¹⁴ Treba se ugledati u druge, ne samo u tome kakovi se fistani i šeširi nose, nego i u onome, što može biti korisno za opšte dobro. Tek kad se budemo znali uzdići iznad običnih, svakidanih stvari, zaslužićemo ime naroda. ... (*Bosanska vila*, br. 5, 1. mart 1886, str. 79) A gdje je sada sve to bogatstvo i kuda se potroši u kratko vrijeme? – Ni vatra sprži, ni hrsuz ukrade, ni lopov ote. ...Sve to ode po mojoj pameti, na modu današnjih fistana, kojih se na godinu promjeni po petnajest; a gdje je tek pet, šest šešira i tunika i midera, rukavica i šta ti ja znam...(*Bosanska vila*, br. 6, 16. mart 1886, str. 90)

¹⁵ *Bosanska vila*, br. 7, 1. april 1886, str. 110

¹⁶ Glavna godišnja skupština “Frauenferajna”, društva sarajevskih gospođa, držana je ovih dana, gdje su imala biti na novo izabrane predsjednica, potpredsjednica i odbornice društvene. Ovdašnji njemački list, koji se i inače vrlo odlikuje pouzdanošću svojih vijesti i finim načinom pisanja, donio je i ovom prilikom o toj skupštini izvještaj, koji je u dijametralnoj opreci s istinom, i koji je kan’da samo zato iznijet na javnost, da zavede javno mnjenje. S više strana smo umoljeni, da ispravimo onu vijest, i to ovime rado činimo u hatar istine. – Protiv izbora, koji je učinjen na posljednjoj skupštini, podigle su se mnoge i najuglednije gospođe u društvu, jer su izabrane odbornice došle do svoje časti prevarom najniže vrsti. Kad su se izborne liste spuštale u urnu, spustile su mnoge gospođe po dvije i tri liste, - i tako su izbori ►

Ovdje se mora spomenuti i kritika izmjenjenih društvenih pravila o ulogama i odnosima žena i muškaraca. Promjenjeni tradicionalno utvrđeni odnosi među polovima u privatnoj, a naročito u javnoj sferi viđeni su kao atak na vrijednosti nacionalne zajednice u kojoj je položaj žene bio određen i svaka se emancipacija smatrala velikom opasnošću po opstanak utvrđenih pravila, jer je rušenje i obezvjeđivanje ustaljenih normi vodilo izmjenjenoj i time neizvjesnoj budućnosti. Slijedeći citat to zorno pokazuje.” E, kaži mi, vere ti, kako svijet nije pošao naopako? Kud će ti naopacnije, nego kad je svijet pošao za ženama. One hoće da su najstarije, da se njihova najprije samelje. Ako kuda sa čovjekom ide, ona je s desne strane. Ako se u kolima voze, ona je na prvom mjestu. Ako je gdje unići, ona prva ulazi. Ako li je sretnoš na putu, valja da joj ti prvi Boga nazoveš. O današnjoj modi ne mogu brate ni proslaviti. Kad vidim na našeim ženama onolike krpe i zakrpe i nekake penjge i pripenjge – ne znam kako vi one đavole zovete – umjesto lijepoga našeg starinskoga odijela, i one na glavama konde i čitave plastove na mjesto srpskih pletenica, što ‘no se u pjesmama pjevaju, smuti mi se u duši, pa vam ne mogu ništa reći, nego: crn vam obraz i pred Bogom i pred poštenim ljudima! Jazuk vam bila srpska vjera i srpsko mlijeko, što opoganiste čistu krv srpsku! Pa kakvih li danas još neprilika nema, Boga mi gristi mi se i govoriti. A što je već zagrdelo, vidio sam jednoga Srpčića, gdje jednu mladu – žena li je cura li je, danas su sve jednake – u ruku ljubi. E moj junače, pomislio sam, tvoji stari nije-su tako radili.”¹⁷ Način na koji su komentarisani osjetljivi međurodni odnosi govori da su svi napori uredništva išli su za očuvanjem tradicionalnih vrijednosti koje bi trebale

---

ispali po želji izvjesnih krugova, koji žele i nastoje oko toga, da uprava društvena pređe većinom u ruke austrijskih Jevrejaka. No kad su poslije prebrojene liste, ušlo se švindlu u trag, i vidjelo se, da ima lista 153, a prisutnih gospođa 121! Dakle 32 liste došle su u urnu nekorektnim načinom. Ovako postupanje samo će otuđiti od društva mnoge gospođe, a ne da će se još koja članica zadobiti za društvo. Tako na primjer, nema među izabranim gospođama ni plemenite Mis Irbijeve, koja je sama učinila ovome narodu toliko dobročinstava, koliko ih neće više nikakav pojedinac učiniti, i radi kojih bi ona trebala da dobije prvo počasno mjesto u društvu, kao primjer najnesebičnije i najplemenitije darežljivosti. A naprotiv, vidimo među izabranim odbornicama jednu damu, koja je istu plemenitu Mis Irbijevu lani u društvu tako uvrijedila, da je imala biti isključena iz društva. Otkud njoj dakle ove godine toliko odlikovanje? – Među tim, već je uložena protiv toga protest, koji će se za cijelo riješiti u korist onih, na čijoj se strani pravo. A i to nek se ne misli, da austrijske Jevrejke imaju više srca prema ovdješnjoj sirotinji, nego naše Srpkinje, premda Jevrejaka ima u društvu preko 100, a Srpkinja ni 20! – Ako se i na dalje bude tako radilo, neće Srpkinja biti ni 20 jer će se i oni znati krenuti, pakao što su austrijske gospođe osnovala “Frauverein”, tako i one da osnuju svoje gospođinsko društvo. – *Bosanska vila*, br. 23, 1. decembar 1886, str. 367.

¹⁷ *Bosanska vila*, br. 13, 1. jula 1886, str. 193-194.

da u otporu prema stranim uticajima, oličenima u austrougarskim zakonskim, institucionalnim i kulturnim formama sačuvaju osnovnu jezgru nacionalnog bića.

Ne ulazeći u razmatranje pitanja vremena nastanka nacija na ovom prostoru i načina njihovog formiranja, kao i u teoriji postavljenih pitanja nacije kao starog/modernog društvenog fenomena, ovdje je nadalje namjera pokazati u kojoj je mjeri nacionalna misao, srpska nacionalna misao u jednom modernom mediju za bosanskohercegovački prostor – književnom časopisu *Bosanskoj vili*¹⁸, bila prisutna i koji su to sadržajni elementi koje su ovi prvi nacionalni misionari u tom kontekstu ponudili.

Svaka nacionalna grupa, mada jedinstvena društveno-istorijska konstrukcija, ima mnogo zajedničkih elemenata sa ostalim nacionalnim zajednicama. Već je pomenuta briga časopisa za duhovno stvaralaštvo - vlastitu narodnu književnu tradiciju, te uloženi naponi na skupljanju usmenog narodnog blaga, kao značaj koji je dat jeziku djelom i zbog osjećaja ugroženosti vlastitog identiteta, svojstvenog mladom devetnaestovjekovnom nacionalizmu. Obzirom na vjerovatnu nemogućnost da se okome na vladajuće tendencije proistekle iz politike Monarhije, naredna se opasnost vidjela u preuzimanju kulturnog vođstva na Balkanu od strane Hrvata, gdje se navodi da taj primat u stvari pripada srpskoj strani, što je za uredništvo neupitna činjenica.¹⁹ Mada, po

---

¹⁸ Bilješku o tiražu nalazimo u odgovoru i Gđici Dragici S.T. u S.: “Raspačana su oba broja u hiljadu egzemplara pa nemamo ni u samoj redakciji nijednoga. Dok se izlaženje lista uredi, a to će biti sad skoro, štampaće se ti brojevi naknadno još jednom. – *Bosanska vila*, br. 9, 1. maja 1886, str. 144.

¹⁹ “Hrvati od nekog doba boluju od jedne teške boljetice, od žive želje, da oni preuzmu na balkanskom polustrvu – ako ne drukčiju, a ono barem kulturnu i književnu igemoniju. Teška je to boljetica – ama srećom nije opasna, a liječi se obično tušem... Boljeticu tu – ili da reknemo, želju tu gaji već od neko doba sav mladi naraštaj hrvatski, koji će danas sutra da bude inteligencija, da bude vođa svoga naroda. Hrvati su spasenje – Hrvati su svijetlo Balkanu – od Hrvata će da zasija luč prosvjete potištenim narodima balkanskima, Hrvati će u svemu da im prednjače – ovo su neoprovrgnute dogme, u koje vjeruje sva omladina hrvatska. Mi Srbi to i ne zarezujemo, al’ i to ne valja. Treba da pratimo i rad Hrvata u svakom pogledu, ne zato, što bi nam oni bili opasni, nego da znamo šta misle i kuda smijeraju. ...- Hrvati su opet nesposobni da vode igemoniju kulturnu na Balkanu. Oni nemaju nikakove narodne podloge, na kojoj će da grade kulturnu zgradu, a časovit bljesak je samo časovit i ništa više. Moramo naglasiti, da nas raduje svaki kulturni napredak, naše najrodnije braće Hrvata, ali ne smijemo i nećemo da im potpomažemo u iluzijama, koje će se kad tad srušiti. A igmonija kulturna pripada samo prirodnom vlasniku njenom – onome, koji je stvarnim radom već pokazao da je zato sposoban, - pripada Srpstvu. – *Bosanska vila*, br. 1, 16. decembar 1885, str. 14-15

njihovim riječima, tome ne pridaju previše pažnje, ipak se na tom polju ukazuje na moguće pravce akcije, koja je potaknuta iz Zagreba, a koju treba imati u vidu.²⁰

Uzori za način odbrane od ovakvih vrsta opasnosti tražili su se djelom u širem krugu narodne solidarnosti – Slovenstvu, u kojem se nalaze potencijali za buduću “opštu kulturnu renesansu”, pa su se pružali primjeri kulturnog djelovanja Rusa²¹, Čeha gotovo u svakoj prilici²², kao i dobre organizovanosti i međusobne solidarnosti Slovenaca²³, na koje se treba ugledati i sa kojima treba saradivati “po načelu ‘Upoznajmo se!’”²⁴

Međutim, najvažniji cilj je međusobno uvažavanje i poštovanje Srba, jačanje njihove povezanosti i zajedništva: “A dokle će trajati te nesretne predrasude, dokle li će se tuđiti Srbin Bosanac od Srbina Austrijanca? Dokle će mu izdijevati pogrдна ime-

---

²⁰ U osvrtu na knjigu “Hrvatske narodne pjesme iz Bosne” koje je skupio K. Blagaić, Zagreb, 1885. nalazimo “Otkad je n. pr. u Bosni hrvatskoga jezika i hrvatske pjesme? Prosti bože! ... Evo po Bosni (sic) nazivlju svoj jezik “hrvatski ili bosanski”...Knjige ove turaju se u Travniku među katolike i muhamedovce, a prevrtljiv kakav došljak to upazi te otuda telali u Zagrebu po nekijeh tiskarnicah ko bajagi, evo ovladali cijelom Bosnom. Aj, aj... (Jagić hoće da se svaki put naznači mjesto iz kojega je što skupljeno, i ko je kazivao u pero koju umotvorinu narodno. To je korektno. Ali toga stalnoga pravila taj se majčin sinak nije držao, nego on onako đuture javlja. Ne kaže nam sakupljač koje pjesme pjevaju “Katolici”, a koje opet “Muhamedovci”. To nije kazao, a trebalo je da jeste. Zašto? Prosto s toga, jer su to komšije baš u Travniku koji su tuđi jedan drugome. “Latini” bosanski poznavaju i drže se svoga “ujaka”, a “Turci” opet hvale svoga muftiju i odžu: “Ujak” je olieni “Frank” i papin zapad, a odža je oličeni Islam i sultanov istok. E - to je razlika na ruvu i na kruvu; pa takova im je i pjesma; koliko se to na našem sudu tako nazvati može:... A koja ti vajda, moj brate Hrvate, što ti podbio te svoje neke “katolike”, a ovamo laskaš se tima “Muhamedovcima”, te će ovi po tvojoj pameti zar odmah prigrliti ime hrvatsko, k’o bajagi. Jest mladi brate, ta tvoja želja donekle i uputna, ali je bogme i suviše onako što i Zagrebu reku sploš “jalova”. (U nas Srbalja ova vaša estetika u velike vrijeđa srpski stid, a onamo nikako da se ostave te i takove abane “konverzacije”: Još davno je ruski učenjak Hiljferding poručivao u Zagreb; evo da ne će Jeropa Hrvatima tima nekima za volju mijenjati svoju kartu: A na što i mraziti se danas sa Srbima? Ta nas Srbalja ima na jugu toliko; da će svagda i po drukčija snaga sa našim glasom i pasom računati...Pa tu može naša narodnost svagda više dobiti; a nikako ne će izgubiti.” – *Bosanska vila*, br. 17, 1. septembar 1886, str. 271-272.

²¹ *Bosanska vila*, br. 1, 16. decembar 1885, str. 15

²² *Bosanska vila* br. 1, 16. decembar 1885, str. 15, br.4, 16. februara 1886, itd.

²³ O skupljanju novaca za izgradnju “Narodnog doma” u Ljubljani – *Bosanska vila*, br. 10, 16. maj 1886, str. 159.

²⁴ *Bosanska vila*, br. 14, 16. juli 1886, str. 224.

---

na, mjesto da ga prigrlji kao rođena brata? – Zar ne teče u jednome i u drugome ista srpska krvca, zar se ne zna bratska ljubav uzdići iznad uskih granica rijeka i planina, država i careva. Ta Srbin je jedno, a gdje bio, ma gdje živio, Srbin treba da se uz Srbina priljubi makar iz koje pokrajine bio – samo tako će ostati bar u duhovnom jedinstvu. Pa dokle ćemo sami da se tome protivimo?”²⁵ Stoga se revnosno bilježe i pohvaljuju sve akcije solidarnosti u kojima bosanskohercegovački Srbi učestvuju.²⁶ Pored finansijske pomoći u izgradnji škola, navode se i “iskazi dobrovoljnih priloga o srpskoj Sv. Savskoj besjedi” priređenoj u korist fonda siromašnijih đaka sarajevske i srpske škole,²⁷ te u korist izgradnje crkve u Bosanskom Brodu²⁸ ili se bilježi npr. zahvala Živojina Horvaćanina, srpskog narodnog učitelja iz Brčkog na prilogima i poklonima školi u Brčkom.²⁹ Pored iskazane solidarnosti u izgradnji institucija prosvjete i kulture (škola, čitaonica, knjižnica³⁰) na nižoj razini koja je bila zaživjela, upozorenje i izražena briga stiže već u prvom broju o značaju najviše kulturne i duhovne institucije kod Srba. “Matica postoji već 60 godina, a “nije imala toliki broj članova, da bi mogla biti zadovoljna. Tome ili je uzrok – što je cijena članstva dosta znatna (50 for. jedared za svagda) – ili tom što naša publika malo mari za Maticu. I kan’ da je ovo pošljednje glavni uzrok, jer moramo konstatovati žalostan fakat, da naša inteligencija, ili bar većina njena ne osjeća tolike moralne ambicije, da se nazove članom Matice srpske. Zato nam danas svaki član matičin izgleda kao neki književni aristokrata, a glavni cilj Matice – da što većma prodre u narod – baš je time promašen. Ne možemo a da se ovom prilikom ne dotaknemo i Bosne. U Bosni ima dosta ovećih mjesta, a u tim mjestima dosta ljudi, i to bogatih ljudi, većinom trgovaca koji su uza to i valjani i oduševljeni Srbi. Pa ipak se rijetko koji – ili nikoji od tih oduševljenih Srba ne sjeća, da bi sebi osvjetlao obraz, i mnogo doprineo razviću srpske svijesti, da bi postao članom Matice srpske. Jer nije dosta biti Srbin samo na riječi, već ondje, gdje treba podnijeti kakovu žrtvu, naročito kad je malena. Završujući riječ o toj stvari, želi-

---

²⁵ *Bosanska vila*, br. 8, 1. maj 1886, str. 133.

²⁶ Javna zahvala “braći Srbima u Banjaluci, Donjoj Tuzli i Prnjavoru, koji iz svoga rodoljublja i plemenite želje za narodnom prosvetom učiniše znatnu pomoć našoj ovomjestnoj srpsko-pravoslavnoj školi, te se ova otvorila jesenas.”- poruka je iz Varcar Vakufa – *Bosanska vila* br. 6, 16. mart 1886, str. 95.

²⁷ *Bosanska vila*, br. 4, 16. februar 1886,

²⁸ *Bosanska vila*, br. 5, 1. mart 1886.

²⁹ *Bosanska vila*, br. 3, 1. februar 1886.

³⁰ *Bosanska vila*, br. 20, 16. oktobra 1886, str. 308.

---

mo da se i bosanski imućni Srbi doskora jave Matici sa svojim prilogom na oltar Srpstva i srpske prosvjete.”³¹

Mada se pri modernizaciji društva uz pojavu nacionalizma i sekularizacija uzima kao jedan od elemenata ovog složenog procesa, u slučaju izrastanja srpske nacije u 19. stoljeću nalazimo na vjerski koncept. U Osmanskom društvu ustanovljena i tradicionalna identifikacija preko religiozne pripadnosti bila je uobičajena i u vrijeme austrougarske vlasti, te je predstavljala osnovu grupnog identiteta. U srpskom slučaju naziv nacionalne crkve je omogućio i lakše uspostavljanje veze nacionalne i vjerske pripadnosti i mjerila različitosti naspram drugih. Osim toga, bosanskohercegovačko niže sveštenstvo potenciralo je ovu vrstu identifikacije i ranije, u otporu, što je već rečeno, prema visokim hijerarhijskim krugovima pravoslavne crkve koju su činili fanarioti. Identifikacija pravoslavlja i srpstva je praktično dobila svoje uporište u “sjećanju” na srednjevjekovno srpsko kraljevstvo i njegovu svetost otjelotvorenu u liku Svetoga Save, koji je imao sve potrebne elemente oko kojih se izgradio koncept religioznog i nacionalnog identiteta, odnosno izvršilo njihovo “stapanje”. Pripadnik srpske kraljevske loze, svetac i jezički reformator – bio je ona inauguraciona tačka, ličnost koja je u sebi ujedinila jedinstvo kraljevske i crkvene moći i pružala mogućnost jačeg nacionalnog homogenizovanja u okolnostima kada teba ići “Prot’ dušmana – nepr’jatelja srpske slave i imena”.³² Javno obilježavanje dana Svetog Save uz crkveni obred, svečane predstave svjetovnog karaktera, pjevanje himne i ostalih elemenata svečanosti religiozno-istorijskog karaktera, prihvaćena je i u Bosni i Hercegovini i podržavana od strane *Bosanske vile*³³. Proslava dana Sv. Save predstavlja

---

³¹ *Bosanska vila*, br. 1, 16. decembar 1885, str. 14.

³² Stihovi iz programske pjesme “Bosanska vila” Senje Đakovića, *Bosanska vila*, br. 6, 16. mart 1886.

³³ Značaj i postanak svetosavske besjede u nas Srba. ...Nema još ni potpunih dvadeset godina, od kako je zasnovana svetosavska besjeda i za to kratko vrijeme rasprostire se ona po cijelome Srpstvu i kao da na nekim krilima leti, tako se širi, pa evo danas već i po manjim srpskim mjestima priređuje se.

Svetosavka besjeda posta našljednicom zбора i sijela, pa sad treba svojski da je prigrlimo i da se zauzmemo, te da se na svima stranama priređuje gde god ima Srbina. Time ćemo postići, da srpski duh neće klonuti, jer će se držati razni poučni govori, koji će buditi srpsku svijetst, - hrabriće nas, da u svakom plemeniotom, korisnom a teškom poduzeću ne malakšemo, nego da smjelo naprijed stupamo. – Ovim načinom kroz nekoliko godina sv. Sava slaviće se u cijelom srpstvu kao slava, ne samo školska, nego i cijelog naroda. ...Mi ćemo podizati našim zaslužnim ljudima takove spomenike, kojih neće nestati sve dotle, dokle god traje i jednog Srbina, dokle god teče u žilama srpska krv. Dižimo spomenike duhovne, koje ne može vrijeme potrti, koji će se svake godine sve više i više usavršavati – sve više i više učvršćivati ▶

la je politizaciju ovog u početku vjerskog praznika i pretvorena je u nacionalni praznik srpskog naroda³⁴. To nije bila niukoliko karakteristika samo srpskog nacionalizma, takvu vrstu fenomena proslave i njenih formi nalazimo u mnogim ranim evropskim nacionalizmima.³⁵

Interesantno je napomenuti i to da u ovoj fazi srpskog nacionalizma u Bosni i Hercegovini ne nalazimo na upotrebu kosovskog mita u svrhu zaoštavanja podjele na "mi" i "oni"³⁶, nego se čak oportuno postavljaju pitanja gdje su uzroci velike evropske osude islama³⁷.

Završavajući ovu kratku analizu jednog književnog, nacionalnog časopisa iz 19. stoljeća i elemenata koji u njemu ukazuju na modernizaciju društva - čini se da je moguće na ovaj način razmatranje teorije modernizacije i nacije kao njenog pripadajućeg dijela. Odnosno, još važnije – ostala je vlastita zapitanost nad očiglednom mogućno-

---

– sve više i više rasprostranjivati! Sv. Sava je srpski najzaslužniji muž. On nam je očuvao srpsko ime, on nas je utvrdio u pravoslavnoj vjeri, on nam je podigao srpske škole – njemu valja da podignemo trajan spomenik. – Najtrajniji je spomenik "svetosavska besjeda" koja treba na sv. Savu po svima srpskim mjestima da se priređuje. ... (poučni govori, gusle) Gusle se kanda malo po malo zanemaruju a to ikako ne smije biti jer guslama imamo da zahvalimo, što smo se do danas održali poslije toliko bijeda i nevolja, muka i patnja. ... Priređivanjem svetosavskih besjeda srpski duh će još većma oživiti, svi Srbi će u jednom pravcu raditi za opšte blagostanje i napredak narodni, naše će sile biti ujedinjene teče tako svetosavska besjeda imati vrlo lijep, značajan i uzvišen zadatak, pa zbog toga treba svi da prijonemo oko podizanja istih, a naročito mi Srbi iz Bosne, treba da pojmimo uzvišen poziv joj i da se svake godine sve to više zavodi... *Bosanska vila*, br. 2, januar 1886, str. 27.

³⁴ Za svetosavsku besjedu spremaju se i ove godine mnoga srpska mjesta u Bosni. Koliko nam je do sada poznato, držaće se ove godine na sv. Savu u Bosni ovim mjestima besjede: u Sarajevu, Banjaluci, D. Tuzli, Brčkom, Bijeljini, Bugojnu, Konjicima, Foči i Čajniču. – *Bosanska vila*, br. 23, 1. decembar 1886, str. 367.

³⁵ Mihael Miterauer, *Milenijumi i druge jubilarne godine. Zašto proslavljamo istoriju?* Udruženje za društvenu istoriju, Beograd, 2003.

³⁶ U rubrici "Srpske narodne umotvorine" objavljena je pjesma "Miloš Obilić pod čadorom Muratovim" u br. 3, 1. feb. 1886, a u br. 7, od 1. aprila 1886. nalazimo reklamu za knjigu "Boj na Kosovu", srpske narode pjesme sa 12 slika, u izdanju srpske knjižare braće M. Popovića u Novom Sadu.

³⁷ Jedan dan uz Ramazan, crta Mustafa Hilmi - ...Moju maštu obuzela je sada samo jedna misao, kojom istraživah uzroke tvrdnjama današnje zapadne kulture, koja nestidljivo izriče nesmišljene osude islamu i poriče mu napredak i plemenito vaspitanje. Proletilo bi mi kroz glavu stotinu misli ali nigdje i nikako ne nađoh dovoljna i opravdana razloga tome. – *Bosanska vila*, br. 18, 16. septembar, str. 279.

šću da se u današnje vrijeme u društvu mogu prepoznati procesi bliski jednom premodernizacijskom vremenu, koje kao istraživači 19-vjekovnog nacionalizma nalazimo na ovom prostoru u jednom agrarnom društvu, u kome je religija glavna sastavnica homogenizacije nacionalne zajednice i u kome je očigledan nedostatak sekularne, ili makar kakve, racionalnosti.■

BETWEEN TRADITION AND MODERNIZATION – *BOSANSKA VILA* IN ITS FIRST YEAR OF ISSUANCE (1886)

Sonja Dujmović

Summary

The analysis of a literary review may point at the key ideas and objectives of a social and ethnic group in Bosnian-Herzegovinian society by the end of the 19th century. Changing political, economic, cultural and social circumstances were reflected in the attitudes and views of a group, while their social orientation was manifested through the equidistance towards traditional and modern movements, depending on the problems they dealt with. The importance attached to national literature, popular enlightenment, economic growth, schools, gender relations and national homogenization points at the national activities of the group in the pre-modern society significant for potential use in subsequent national and social development of Bosnian-Herzegovinian society.■

Ilija Hadžibegović

BOSANSKOHERCEGOVAČKI GRADOVI

na razmeđu 19. i 20. stoljeća

Historijska monografija